

БІОЕТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВА НА ЖИТТЯ: ПРАВОВИЙ І МОРАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглянуто право на життя як фундаментальне та невід'ємне право людини, яке є основою системи прав і свобод. Акцентовано на тому, що конституційне закріплення цього права, зокрема в Україні, підкреслює найвищу соціальну цінність людського існування. З розвитком біомедичних технологій у XXI столітті традиційне розуміння права на життя зазнає трансформацій, що зумовлює переосмислення його змісту як базового правового інституту. Досліджено роль сучасної біоетики як міждисциплінарної галузі, що виводить дискусію про право на життя на якісно новий рівень, порушуючи питання моменту виникнення та припинення життя, допустимості втручань у репродуктивні процеси, правового статусу ембріона, евтаназії. Проаналізовано інтеграцію біоетики з медичним, конституційним, цивільно-правовим, кримінальним та адміністративно-правовими нормами, а також з принципами міжнародного права. Особливу увагу приділено міжнародно-правовим актам, що регулюють біоетичні аспекти, зокрема Ов'єдській конвенції, Загальній декларації про геном людини і права людини, Міжнародній декларації про генетичні дані людини та Загальній декларації про біоетику і права людини. Розглянуто основні концепції визначення моменту виникнення права на життя (ембріональна, нату-сіальна, утилітарна) та їх вплив на правову систему. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини. Наголошено, що право на життя в контексті сучасної біоетики є багатоаспектною та динамічною категорією, що вимагає постійної адаптації правових норм до розвитку біомедичних технологій та забезпечення балансу між індивідуальною автономією, цінностями людського життя та суспільними інтересами. Зроблено висновок, що українське законодавство вже містить певні норми, що регулюють ці аспекти, проте подальший розвиток біоетики вимагатиме постійного оновлення та гармонізації правового поля з міжнародними стандартами та етичними принципами. Забезпечення ефективного захисту права на життя в умовах біомедичних інновацій є не лише юридичним, а й глибоко філософським та моральним завданням, що потребує міждисциплінарного діалогу та постійного пошуку оптимальних рішень. Біоетична концепція спирається на утвердження пріоритету людини та непорушної цінності її життя, визнаючи гідність особи як центральну категорію етичного і правового виміру. У межах біоетики життя людини розглядається як вища моральна цінність, що потребує правового захисту та етико-філософського обґрунтування в контексті новітніх біомедичних викликів.

Ключові слова: право на життя, біоетика, міжнародне право, евтаназія, людська гідність.

Актуальність теми. Право на життя є фундаментальним, невід'ємним та абсолютним правом людини, що становить основу всієї системи прав і свобод. Його конституційне закріплення в демократичних державах, зокрема в Україні, підкреслює найвищу соціальну цінність людського існування. Згідно з положенням статті 3 Конституції України, у національній право-

вій системі найвищу соціальну значущість набуває особа разом із невід'ємними атрибутами її існування – життям, здоров'ям, недоторканністю та безпекою [4]. Право на життя слід розглядати як особисте немайнове право, що виникає у зв'язку з наявністю у фізичної особи фундаментального нематеріального блага – людського життя, яке є об'єктом найвищої правової охорони.

У ХХІ столітті зі стрімким розвитком біомедичних технологій традиційне розуміння права на життя стикається з новими, безпрецедентними викликами. Із поступом науково-технічного прогресу в біологічних і медичних науках трансформується змістове наповнення поняття права на життя, що спричинює переосмислення його не лише як базового правового інституту, але й як системи правових норм, безпосередньо пов'язаних із біологічним буттям людини. Сучасна біоетика разом із міжнародно-правовими стандартами актуалізує питання щодо правового захисту людського геному від неправомірного впливу, гарантування права на життя на ембріональному етапі розвитку, додержання принципу інформованої згоди у практиках донорства та трансплантації, а також недопущення примусового медико-біологічного втручання в організм особи. Сучасна біоетика як міждисциплінарна галузь, що досліджує моральні, етичні та правові аспекти біологічних і медичних досліджень та практик, виводить дискусію про право на життя на якісно новий рівень. Вона порушує питання щодо моменту виникнення та припинення життя, допустимості втручання у репродуктивні процеси, правового статусу ембріона, евтаназії, трансплантації органів та інших біомедичних інновацій. У фокусі біоетичного аналізу перебувають процеси людського втручання в природні механізми, включаючи ставлення індивіда як до навколишнього середовища, так і до власної біологічної сутності. Предметне поле біоетики охоплює морально-етичні проблеми, що постають у цьому контексті, насамперед дилеми, пов'язані з забезпеченням виживання людства та збереженням життя на планетарному рівні [6].

Беззаперечною є тісна інтеграція біоетики з медичним правом, конституційними, цивільно-правовими, кримінальними та адміністративно-правовими нормами, а також із загальновизнаними принципами міжнародного права. Крім правового виміру, біоетика має вагому аксіологічну складову, яка охоплює як антропологічне осмислення людської природи і ціннісне ставлення до життя, так і філософське обґрунтування відповідної нормативної регламентації [7, с. 329].

Формулювання мети дослідження.

Мета наукової статті – висвітлити проблеми права на життя в контексті біоетичних дилем, проаналізувати його багатаспектний зміст та виклики, що постають перед правовою системою у зв'язку з динамічним розвитком біомедичних технологій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тематика біоетики дедалі активніше привертає увагу дослідників, що представляють різні сфери наукового знання. Питання правового регулювання біоетичних процесів, зокрема їх міжнародно-правових аспектів, отримали розвиток у роботах П. Вітте, С. Стеценко, І. Сенюти, М. Медведєвої, А. Абашидзе, Є. Тарасьянц, Н. Седової, А. Овсяка, П. Тищенко, Г. Терешкевич, О. Кашинцевої та ін.

У процесі аналізу міжнародно-правового виміру взаємодії етичних норм і правових регуляторів у сфері біомедичних досліджень М. Медведєва виокремлює три основні моделі інтеграції біоетики з правом: соціологічну, формалістичну та ліберальну [9]. Соціологічна модель передбачає мінімізацію ролі права, яке визнається недостатнім для вирішення складних етичних проблем. У цьому контексті ключове значення мають особиста моральна свідомість і професійні етичні стандарти медичних працівників як регулятори суспільних відносин. Формалістична модель характеризується домінуванням правового механізму, що забезпечує чітке нормування біоетичних питань і запроваджує санкції за порушення встановлених регламентів. Ліберальна модель акцентує на тому, що право лише окреслює базові етичні принципи, залишаючи деталізацію норм у сфері моральних і професійних орієнтирів суб'єктів медичної діяльності.

У юридичній літературі право на життя трактується як гарантована можливість здійснення особою поведінки, спрямованої на забезпечення недоторканності свого життя з боку інших суб'єктів, а також на вільне розпорядження ним відповідно до положень міжнародного права та національного законодавства [14, с. 7].

Виклад основного матеріалу. Варто розрізняти **абсолютне** та **відносне** право на життя, що зумовлено, зокрема,

допустимістю застосування смертної кари. У державах, де смертна кара скасована (як в Україні), право на життя вважається абсолютним, тобто жодна особа не може бути позбавлена життя навіть державою. У країнах, де смертна кара зберігається, право на життя розуміється як відносне, що означає заборону свавільного позбавлення життя без відповідної правової процедури [5, с. 463].

Стаття 27 Конституції України, проголошуючи невід'ємне право на життя та заборону свавільного позбавлення життя [4], а також частина 2 статті 281 Цивільного кодексу України, яка прямо вказує, що «фізична особа не може бути позбавлена життя», вона «має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом» [15], свідчать про тенденцію до утвердження абсолютного характеру цього права в українському законодавстві. Водночас стаття 281 охоплює сукупність чотирьох окремих правомочностей, передбачених законодавством, які безпосередньо пов'язані з правом на життя, а саме: право на участь у медичних, наукових та інших дослідках (ч. 3 ст. 281 ЦК); право на стерилізацію (ч. 5 ст. 281 ЦК); право на штучне переривання вагітності (ч. 6 ст. 281 ЦК); право на застосування лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій (ч. 7 ст. 281 ЦК). Зауважимо, що право на життя слід чітко відмежовувати від суміжних прав, зокрема від права на екологічно безпечне середовище, доступ до охорони здоров'я та медичних послуг, а також права на повагу до людської гідності. Незважаючи на наявність спільних ознак та взаємодоповнень, кожне з цих прав має самостійне нормативне значення та охоплює специфічні аспекти правового захисту.

Ключовим нормативним підсумком у сфері захисту прав людини в контексті біоетики стало прийняття низки міжнародно-правових актів, що визначають етичні межі застосування біомедичних технологій. До таких документів належить Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини:

Конвенція про права людини та біомедицину, також відома як Ов'єдська конвенція (4 квітня 1997 р.), яка закріплює основоположні принципи охорони гідності та прав людини у сфері біології та медицини. Доповненням до неї стали Загальна декларація про геном людини і права людини (11 листопада 1997 р.), Міжнародна декларація про генетичні дані людини (16 жовтня 2003 р.) та Загальна декларація про біоетику і права людини (25 червня 2005 р.), що сформували нормативну основу глобального біоетичного дискурсу. Також важливою є Хартія основних прав Європейського Союзу (7 грудня 2000 р.), що окрім нормативної фіксації права на життя (ст. 2) та абсолютної заборони катувань (ст. 4), акцентує на праві особи на збереження фізичної та психічної цілісності у сфері біологічних і медичних втручань (ст. 3).

Право на життя як базове природне право невіддільно пов'язане з концептом людської гідності та пронизує всі напрями біомедичних досліджень, де постає необхідність оцінки етичної допустимості їх практичного застосування щодо людини. Як зазначає Р. Майданик, життя людини становить «фізичне, духовне та соціальне функціонування людини як комплексного біосоціального організму» [8, с. 9].

Визначення моменту виникнення права на життя є однією з найбільш дискусійних та біоетично складних проблем. Законодавство України визнає право на життя дитини з моменту її живонародження за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Проте початок життя з біологічного погляду та право на життя у юридичному сенсі не завжди збігаються, що породжує гострі дискусії у правовій науці та практиці. У правовій галузі процес народження особи, як правило, трактується як часовий інтервал, що охоплює фізіологічний початок пологів та завершення з моменту ініціації самостійного дихання новонародженого. Тобто початок респіраторної активності розглядається як юридично значущий факт, що засвідчує момент набуття статусу фізичної особи [5, с. 464].

У межах юридичної доктрини виокремлюють три провідні концепції, що про-

понують різні підходи до визначення моменту виникнення права на життя: ембріональна – обґрунтовує початок юридичного захисту життя з моменту зачаття, акцентуючи на визнанні пренатального існування як повноцінної стадії людської індивідуальності; натусіальна – пов'язує набуття права на життя з моментом фізичного народження дитини та початком її самостійного функціонування, зокрема дихання; утилітарна – пропонує функціональний критерій, згідно з яким носіями права на життя визнаються лише ті особи, які здатні відчувати біль та задоволення, що виключає ненароджених дітей та новонароджених із правового поля [8, с. 12].

Варто розуміти, що момент виникнення права на життя поєднує правові, філософські, етичні, релігійні аспекти, що зумовлює всю його складність. Питання виникнення права на життя визначає не лише правовий статус ембріона та плоду, але й впливає на регулювання абортів, репродуктивних технологій та навіть на визначення самого поняття «людина» в праві.

Відповідно до частини першої статті 6 Конвенції ООН про права дитини (ратифікованої Україною у 1991 р.), кожна дитина має невід'ємне право на життя [3]. Згідно зі статтею 1 цієї Конвенції, поняття «дитина» охоплює будь-яку людську істоту віком до 18 років. Частина друга статті 25 ЦК України визначає початок цивільної правоздатності фізичної особи з моменту її народження [15].. У передбачених законом випадках правова охорона поширюється й на інтереси зачатої, але ще не народженої дитини. Отже, як у міжнародній правовій практиці, так і в національній юрисдикції право на життя узгоджується з існуванням людини, а відправною точкою для його реалізації визнається момент живонародження. Відповідно, лише жива людина може бути суб'єктом правовідносин. Це положення підтверджується частиною четвертою статті 25 ЦК України, яка встановлює, що правоздатність фізичної особи припиняється з моменту її смерті [15]. Водночас стаття 6 Закону України «Про охорону дитинства» (від 26 квітня 2001 р.) додатково закріплює право дитини на життя за умови, що вона визнана живонародженою

та життєздатною відповідно до критеріїв, визначених Всесвітньою організацією охорони здоров'я [11]. Нормативне визначення критеріїв живонародження в Україні закріплено в положеннях Інструкції щодо перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 29 березня 2006 року [10]. Цей документ встановлює медико-правові критерії, які дозволяють кваліфікувати стан новонародженого як живонародження згідно з міжнародними стандартами, зокрема критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Останнім часом дедалі більше українських дослідників (Булеца С., Синегубов О., Шимон С. та ін.), які дотримуються ембріональної концепції початку права на життя, аргументовано наполягають на тому, що момент зачаття слід вважати юридично значущим для виникнення права на життя. На їхню думку, людське життя зароджується вже в перші миті після зачаття, і, відповідно, зачатій дитині має бути гарантовано право з'явитися на світ, а отже, право на життя [2, с. 94]. Людський ембріон, згідно з такою позицією, кваліфікується як «потенційна людина» [13, с. 195]. та носій суб'єктного права на життя, що реалізується у формі правомочності на збереження внутрішньоутробного розвитку від моменту зачаття до народження.

Водночас у правовій доктрині України домінує позиція, яка ототожнює пренатальну стадію розвитку з фізіологічною частиною організму матері, заперечуючи тим самим окремий правовий статус зачатої дитини. Прихильники натусіального підходу вказують на те, що визнаючи за ненародженою дитиною правоздатність, можна порушити баланс правовідносин, оскільки плід перебуває у тілі матері, яка є самостійним суб'єктом цивільного права. На їхню думку, розширене тлумачення права на життя щодо зачатого організму суттєво вплине на здійснення прав вагітної жінки, зокрема щодо автономії її волевиявлення у медико-правових питаннях [16].

У своїй практиці Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) дотримується принципу, що питання визначення моменту

виникнення права на життя належить до сфери регулювання національного законодавства держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини.

Аналізуючи практику ЄСПЛ, можна виділити кілька ключових справ, які розкривають позицію Суду щодо питання права на життя. Однією з найбільш знакових справ щодо цього є справа «*Vo v. France*» (2004). Заявниця, пані Во, перебувала на шостому місяці вагітності, коли через лікарську помилку їй було проведено процедуру, що призвела до переривання вагітності. Вона стверджувала, що ненавмисне вбивство її ненародженої дитини є порушенням статті 2 Конвенції. Велика палата ЄСПЛ у своєму рішенні зазначила, що плід не може вважатися «особою», яка має право на життя у розумінні статті 2 Конвенції. Водночас Суд визнав, що держави зобов'язані вживати заходів для захисту «потенційного життя» плоду. Франція виконала це зобов'язання, оскільки її законодавство передбачало механізми цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності за лікарські помилки, що призвели до загибелі плоду. Таким чином, порушення статті 2 встановлено не було. У відповідному рішенні Суд підкреслив, що природа та юридичний статус ембріона або плоду не мають універсального визначення в межах європейського правового простору.

У справі «*Evans v. United Kingdom*» (2006 р.) Європейський суд з прав людини підтвердив раніше сформовану позицію щодо меж застосування статті 2 Конвенції у контексті прав ембріона. Заявниця оскаржувала необхідність отримання згоди батька на подальше зберігання та імплантацію криоконсервованих ембріонів, аргументуючи це, зокрема, порушенням права ембріона на життя. Суд, однак, зазначив, що питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину суб'єктом права на життя у розумінні ст. 2 Конвенції, не може бути вирішене абстрактно, з огляду на відсутність універсального визначення моменту виникнення життя на європейському рівні. ЄСПЛ наголосив, що це питання належить до компетенції держав-учасниць, оскільки саме вони уповноважені встановлювати правові критерії

початку людського життя згідно з культурними, етичними та правовими традиціями. Зокрема, відповідно до законодавства Великобританії, ембріон не визнається носієм самостійних прав або інтересів, а отже, не може претендувати на захист права на життя, тому порушення статті 2 Конвенції в контексті цієї справи не відбулося.

Можемо узагальнити, що ЄСПЛ, не встановлюючи конкретного моменту виникнення права на життя, виробив певні принципи у цьому питанні, зокрема:

- плід не є «особою» у повному розумінні статті 2 Конвенції.
- держави мають позитивне зобов'язання захищати «потенційне життя» плоду.
- при вирішенні питань, пов'язаних з абортom, необхідно знаходити баланс між захистом потенційного життя та правами й інтересами вагітної жінки.

- державам надається широка «свобода розсуду» у визначенні правового статусу ембріона та плоду і регулюванні відповідних питань, таких як аборти та використання ембріонів *in vitro*.

Окрім проблеми визначення початкового моменту виникнення права на життя, яка безперечно залишається однією з найгостріших у межах біоетичної та правової дискусії, не менш важливим є також питання фіксації моменту припинення життя, що становить перспективність дослідження проблематики права на життя

Висновки. Отже, право на життя крізь призму сучасної біоетики постає як багатоаспектна та динамічна категорія, що вимагає постійного переосмислення та адаптації правових норм до стрімкого розвитку біомедичних технологій. Визначення моменту початку та припинення життя, регулювання репродуктивних технологій, вирішення дилем щодо евтаназії та трансплантації органів – усі ці питання вимагають зваженого підходу, що балансує між індивідуальною автономією, цінностями людського життя та суспільними інтересами.

Українське законодавство вже містить певні норми, що регулюють ці аспекти, проте подальший розвиток біоетики вима-

гатиме постійного оновлення та гармонізації правового поля з міжнародними стандартами та етичними принципами. Забезпечення ефективного захисту права на життя в умовах біомедичних інновацій є не лише юридичним, а й глибоко філософським та моральним завданням, що потребує міждисциплінарного діалогу та постійного пошуку оптимальних рішень.

Біоетична концепція спирається на утвердження пріоритету людини та непопорушної цінності її життя, визнаючи гідність особи як центральну категорію етичного і правового виміру. У межах біоетики життя людини розглядається як вища моральна цінність, що потребує правового захисту та етико-філософського обґрунтування в контексті новітніх біомедичних викликів.

Список використаної літератури:

1. Анікіна Г. В. Цивільно-правове регулювання відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2014. 16 с.
2. Булеца С. Б. Момент правоздатності в цивільному праві України, Словаччині та Угорщині. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. С. 91–95.
3. Конвенція про права дитини: ратифікована постановою Верховної Ради України № 789-XII від 27.02.91. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/ed20231116#Text
4. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Кохановська О. В. Право на життя. *Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України*: у 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ: Юрінком Інтер, 2008. Т. I. 832 с.
6. Ліщинська-Милян О. І. Філософські та прикладні аспекти біоетики. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 24 с.
7. Львова О. Л., Іванів І. Р. Морально-правові засади біоетики у контексті прав людини: правова теорія і міжнародна практика. *Альманах права*. 2020. Випуск 11. С. 327–333.
8. Майданик Р. Право фізичної особи на життя: поняття, елементи, виникнення і припинення. *Публічне право*. 2016. № 3 (23). С. 9–20.
9. Медведєва М. Норми етики та права в регулюванні біомедичних досліджень: міжнародно-правовий аспект. *Сучасні проблеми біоетики*. Київ: Академперіодика, 2009. С.121–124.
10. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, Порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: наказ Міністерства охорони здоров'я від 29.03.2006 №179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06#Text>
11. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. №2402-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
12. Синегубов О. В. Здійснення особистих немайнових прав осіб, що не досягли повноліття: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2015. 39 с.
13. Синегубов О. В. Здійснення особистого немайнового права дитини на життя на кожному етапі її розвитку. *Право і безпека*. 2013. № 1 (48). С. 195–200.
14. Соловійов А. В. Право людини на життя: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Львів, 2004. 19 с.
15. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
16. Шимон С. І. Ідея визнання права на життя зачатої дитини в контексті прав матері у сфері охорони здоров'я. *Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи*: Матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму, (м. Київ, 14–15 квітня 2016 року). Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. 280 с.

Monastyrskyi V. O. Bioethical transformations of the right to life: legal and moral context

The article examines the right to life as a fundamental and inalienable human right, which serves as the foundation of the entire system of rights and freedoms. It is emphasized that the

constitutional entrenchment of this right, particularly in Ukraine, underscores the supreme social value of human existence. With the development of biomedical technologies in the 21st century, the traditional understanding of the right to life undergoes transformations, necessitating a re-evaluation of its content as a basic legal institution. The role of contemporary bioethics is explored as an interdisciplinary field that elevates the discussion about the right to life to a qualitatively new level. It addresses questions concerning the moment life begins and ends, the permissibility of interventions in reproductive processes, the legal status of the embryo, and euthanasia. The integration of bioethics with medical, constitutional, civil, criminal, and administrative legal norms, as well as with the principles of international law, is analyzed. Particular attention is given to international legal acts that regulate bioethical aspects, specifically the Oviedo Convention, the Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, the International Declaration on Human Genetic Data, and the Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. The main concepts for defining the moment the right to life arises (embryonic, natal, utilitarian) and their impact on the legal system are considered. The practice of the European Court of Human Rights is analyzed. It is highlighted that the right to life, within the context of modern bioethics, is a multifaceted and dynamic category. This requires the continuous adaptation of legal norms to the development of biomedical technologies and the assurance of a balance among individual autonomy, the values of human life, and societal interests. It is concluded that Ukrainian legislation already contains certain norms regulating these aspects, however, the further development of bioethics will require constant updating and harmonization of the legal field with international standards and ethical principles. Ensuring effective protection of the right to life in the context of biomedical innovations is not only a legal, but also a deeply philosophical and moral task that requires interdisciplinary dialogue and a constant search for optimal solutions. The bioethical concept is based on the affirmation of the priority of a person and the inviolable value of his life, recognizing the dignity of the person as a central category of the ethical and legal dimension. Within the framework of bioethics, human life is considered as a higher moral value that requires legal protection and ethical and philosophical justification in the context of the latest biomedical challenges.

Key words: right to life, bioethics, international law, euthanasia, human dignity.